

ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

**АРХЕОЛОГІЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ
В УКРАЇНІ
2018**

Головний редактор

БОЛТРИК Юрій Вікторович, канд. іст. наук

Редакційна колегія

БУЙСЬКИХ Алла Валеріївна, д-р іст. наук

ГОРБАНЕНКО Сергій Анатолійович, канд. іст. наук

ЗАЛІЗНЯК Леонід Львович, д-р іст. наук, проф.

КУЛАКОВСЬКА Лариса Віталіївна, канд. іст. наук

ЛИТВИНЕНКО Роман Олександрович, д-р іст. наук, проф.

МОЦЯ Олександр Петрович, член-кореспондент НАН України, проф.

ОТРОЩЕНКО Віталій Васильович, д-р іст. наук, проф.

ПОТЕХІНА Інна Дмитрівна, канд. іст. наук

САПОЖНИКОВ Ігор Вікторович, д-р іст. наук

СКОРИЙ Сергій Анатолійович, д-р іст. наук, проф.

СУПРУНЕНКО Олександр Борисович, канд. іст. наук

ТЕРПИЛОВСЬКИЙ Ростислав Всеволодович, д-р іст. наук, проф.

ЧАБАЙ Віктор Петрович, член-кореспондент НАН України, проф.

Затверджено до друку Вченою радою
Інституту археології НАН України

Прийм матеріалів:

Польовий комітет ІА НАН України
просп. Героїв Сталінграда, 12, м. Київ 04210
тел. (044) 254-11-37, 254-11-66
факс (044) 418-33-06
e-mail: polkonia@gmail.com

Виходить за інформаційної підтримки
ВГО «Спілка археологів України»

Видання здійснене коштом
ДП «НДЦ "Охоронна археологічна
служба України"» ІА НАНУ

ОХОРОННА
АРХЕОЛОГІЧНА
СЛУЖБА
УКРАЇНИ

А-87 Археологічні дослідження в Україні 2018. Київ: ІА НАН України, 2020, 310 с.

ISBN 978-617-7810-11-6

Видання є щорічником, який готується до друку Польовим комітетом Інституту археології НАН України. Містить інформаційні повідомлення про роботу археологічних експедицій поточного польового сезону.

Стане в нагоді науковцям, студентам і всім, хто стежить за розвитком сучасної української археологічної науки.

УДК 904(477)

В оформленні обкладинки використано фото: могильника Острів 1 (В. Гнера та І. Зоценко) і фігурки предстоячої Богородиці з поселення Ходосівка-Рославське (І. Ремізівський)

ISBN 978-617-7810-11-6

© Інститут археології НАН України, 2020
© Автори статей, 2020

Редактори: О. Білинський, О. Каряка, М. Павлова; оформлення обкладинки: А. Панікарський; верстка: С. Горбаненко

Підписано до друку 25.03.2020. Формат 60 × 84 1/8. Папір офсетний.

Друк офсетний. Гарнітура Antiqua. Обл.-вид. арк. 37,9.

Ум. друк. арк. 36,2. Наклад 200 прим. Зам.

Інститут археології Національної академії наук України; 04210, м. Київ, проспект Героїв Сталінграда, 12; www.iananu.org.ua.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 6290 від 09.07.2018 р.

В. Колода

ДОСЛІДЖЕННЯ НОВИХ ЖИТЛОВО-ГОСПОДАРЧИХ І КУЛЬТОВИХ КОМПЛЕКСІВ НА ГОРОДИЩІ В с. МОХНАЧ

У 2018 р. Середньовічна археологічна експедиція Харківського національного педуніверситету ім. Г. С. Сковороди продовжила дослідження городища, що знаходиться на правому березі Сіверського Дінця в с. Мохнач Зміївського р-ну Харківської обл. Роботи були продовжені у розкопі 10 на північному дворі, культурний шар якого відноситься до салтівської археологічної культури (друга половина VIII – середина X ст.). У звітному сезоні вивчено нові ділянки загальною площею 265,5 м², що збільшило єдину досліджену площу у північно-західному секторі пам'ятки до 8301 м². Потужність культурного шару становила 15–30 см.

У ранньосередньовічному горизонті інколи зустрічалися артефакти від бронзової доби до нового і новітнього часів. Серед салтівських артефактів переважають, зазвичай, уламки гончарного посуду, індивідуальних знахідок небагато. Вони представлені найпоширенішими видами знарядь праці та речами побутового вжитку. Серед таких слід виділити залізни: ножі, голки, шила, уламок стінки казана, дужка від цеберка, гачок. Кам'яні речі цієї групи (з кварциту або пісковику) представлені уламками точильних каменів і жорен, а також розтиральником від зернотерки. Пряслиця були створені зі стінок гончарного салтівського посуду. Слід додати, що в цьому році виявлено чимало слідів залізобробного виробництва: чорнометалургійні шлаки та стінки колб від тиглів залізобробних горен лісостепоного типу. Особливо рясно їх було на західній ділянці розкопу 10. Кінська упряж та культові речі в культурному шарі цього сезону не представлені, а зброя – в єдиному екземплярі: залізна скоба від сагайдаку у комплексі 113 (рис. 1: 4). Предмети одягу та прикраси репрезентовані виробами: бляшка із рослинним орнаментом із стовпчиками для кріплення (рис. 1: 7), пошкодженою пряжкою для ремня із рештками стовпчикового кріплення (рис. 1: 6) та вставка в перстень з не до кінця зрозумілим рослинним орнаментом (рис. 1: 3).

Скіфські матеріали представлені поодинокими фрагментами ліпної кераміки. Новий час презентовано невеликою кількістю керамічних уламків від гончарного та скляного посуду, а також уламком кахлі та фрагментом залізної підкови від каблука (залізо).

У 2018 р. було досліджено один комплекс, що був винайдений ще в минулому сезоні, та виявлено ще шість нових – усі належать до салтівської археологічної культури. З останніх, за браком часу, до кінця вивчено лише половина. Ще три комплекси мають різний ступінь дослідження, і завершення їх вивчення заплановано на наступний сезон. Таким чином, з чотирьох до кінця вивчених комплексів маємо два житла, погріб з вхідним тамбуром, та погріб із зерносховищем. Найбільший інтерес викликають житла, в кожному з яких зафіксовані сліди поховального культу. Одне з них – комплекс 113 – містив рештки кремаційного обряду (стаття з аналізом цього комплексу підготована до одного з харківських збірників). У цій публікації дано аналіз комплексу 112, що є рештками заглибленого житла, в якому містилося групове інгумаційне поховання.

Котлован житла являв собою квадрат з верхніми розмірами по зачистці (на глибині 40 см) – 260 × 260 см, якій на рівні плоскої глиняної підлоги (80 см) становив в плані 250 × 240 см (рис. 2). Вхід в приміщення був з північного кута, де зі східного боку північно-західної стінки простежена невелика ніша зі сходиною на глибині 60 см. Горизонтальні розміри сходинок – 70 × 30 см. У південно-західному секторі житла розміщалося вогнище: округле в плані заглиблення (нижче 5 см від рівня підлоги) діаметром 35 см. У заповненні вогнища зустрічалося перепалене піщано-глиняне кришиво та шматки чорнометалургійного шлаку, які могли бути використані як теплонакопичувачі. Материковий ґрунт під вогнищем був пропечений на 3–5 см. У північно-східному секторі котловану житла (торцем практично до середини північно-східної стіни) виявлена прямокутна в плані яма, яку, імовірно, використовували для збереження сімейних речей. Її розміри в плані становили 100 × 45 см. У ній простежено два рівня дна: на глибині 90 см (40 × 45 см) і на рівні 105 см (60 × 45 см). Побіжно відзначимо, що ямки подібної форми нам не відомі на лісостепових салтівських поселеннях у верхній течії Сіверського Дінця.

Загальне заповнення котловану житла складалося зі щільного напливного чорнозему, якій вкрай важно піддавався лопаті, з незначним додаванням керамічно-пічного та вугільного кришива. У цьому ґрунті

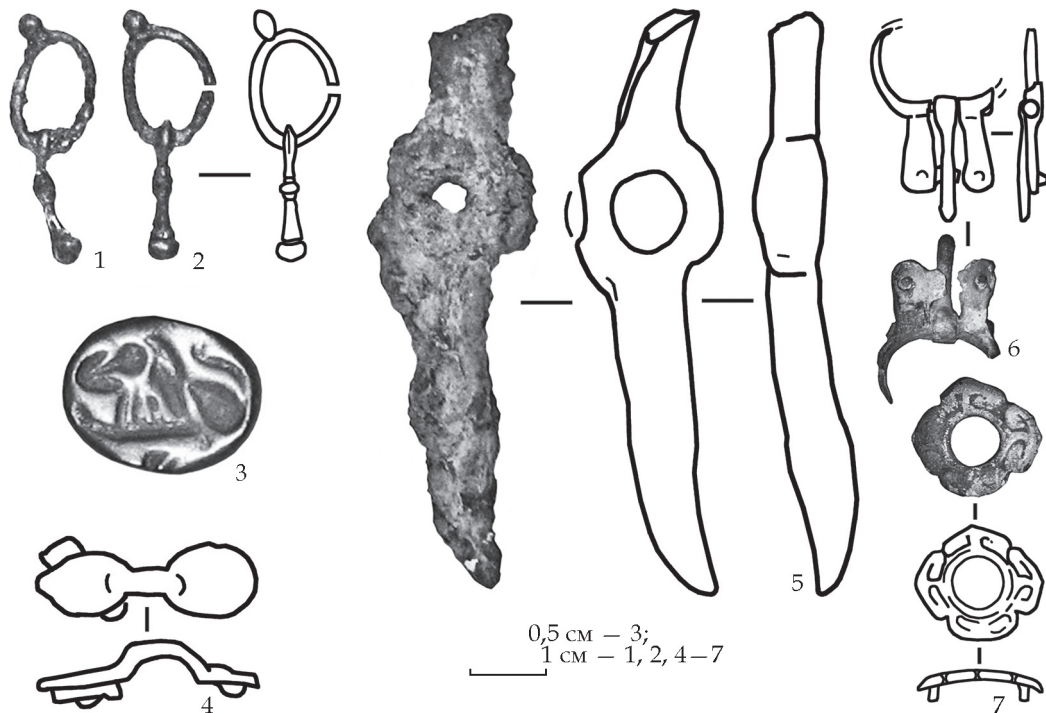

Рис. 1. Знахідки 2018 р. з розкопу 10 на городищі Мохнач: 1–3, 6, 7 – кольоровий метал; 4, 5 – залізо

виявлено понад 60 фрагментів салтівського гончарного посуду, які представляли всі його категорії (половина складала уламки кухонних горщиків); в незначній кількості були виявлені рвані камені, кістки тварин та два уламки невизначених залізних предметів. Найцікавішими знахідками у цьому житловому комплексі салтівської культури є рештки чотирьох похованих дорослих осіб.

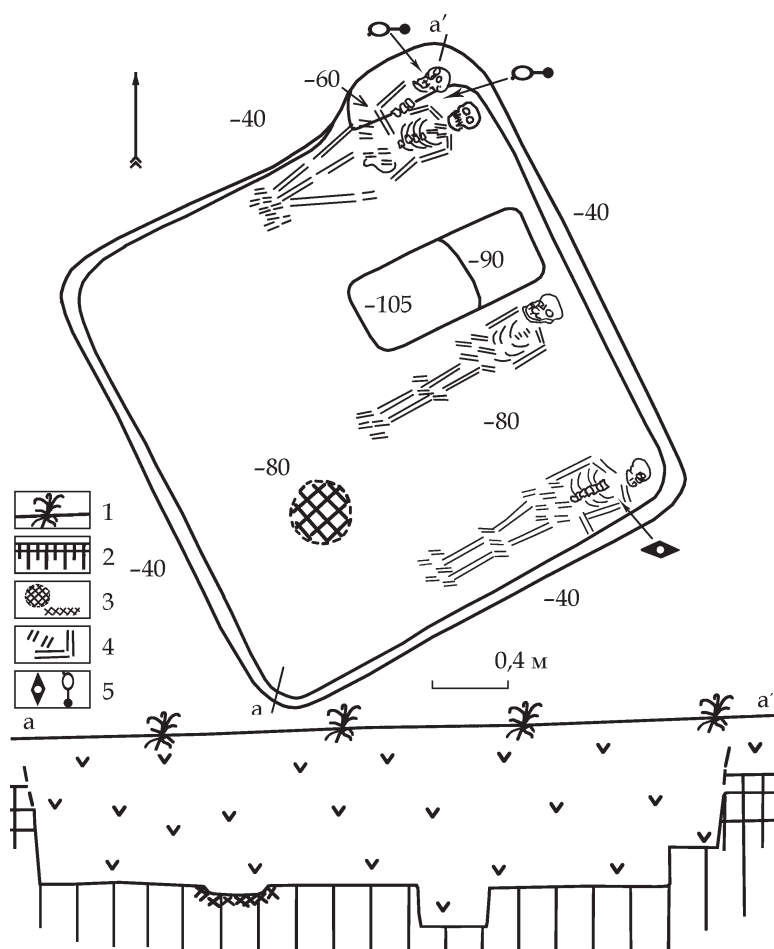
Усі кістяки мають украй погану збереженість, що ми пов'язуємо зі значною кислотністю ґрунту на північному дворі городища Мохнач. Більшість кісток простежені лише по смужках тліну, що дає можливість зробити висновок щодо просторової орієнтації та поз померлих, що були покладені в ряд (від північно-західної до південно-східної стіни котловану) перпендикулярно його північно-східному борту. Усі вони були укладені випростано на спині, головою на північний схід.

Кістяк 1 (в північному куті) розташовувався на глибині 60 см (на насипному чорноземному ґрунті культурного шару), практично торкаючись головою північно-східної стінки. Череп потиличною кісткою лежав вниз, очницями – вгору, нижня щелепа – впадала донизу. Судячи по рештках хребців, ребер та ключиць, тіло лежало випростано, руки – вздовж тулуба. Ноги, судячи по рештках кісток, були з'єднані у щиколотках (не виключно, що перед нами втілення одного з варіантів «знешкодження небіжчика». Прок-

симальний епіфіз правої стегнової кістки відсутній вбік від стегна. Супроводжувальні речі відсутні. Виходячи з того, що частина молярів знаходилася ще в альвеолах, це була молода людина.

Кістяк 2 (також у північному куті) розташовувався на глибині 60 см, на північ і впритул до кістяка 1, дещо повернутий у його бік (на ліве плече). Своєю верхньою частиною знаходився на сходинці входу в приміщення, а нижньою – на насипному чорноземному ґрунті культурного шару. Череп був відтятий від хребта, дещо зсунутий у північно-східному напрямку та знаходився на потиличній кістці з невеликим нахилом вправо, таким чином, що очниці були спрямовані вправо та вгору. Біля вушних отворів по одній мережці з білого металу (рис. 1: 1, 2). Нижня щелепа практично зруйнована. Рештка кістяка являла собою кістковий тлін (збереглися лише кілька ребер та поодинокі хребці). Упевнено можна казати лише те, що права рука була зігнута у ліктьовому суглобі та своїм передпліччям лежала на кістяку 1. Права нога була витягнутою у бік стоп кістяка 1. Виходячи зі стану зубів (аналогічний до кістяка 1) та наявності прикрас, можна сказати, що кістяк належав молодій жінці.

Кістяк 3 розташовувався на глибині 80 см (на підлозі), практично на відстані 100 см на південь від кістяка 1, поряд з прямокутною ямою – практично на центральній вісі житла (північний схід – південний захід). Май-

Рис. 2. План та профіль комплексу 112 розкопу 10 на городищі Мохнач. **Умовні позначки:** 1 – денна поверхня, культурний шар; 2 – передматерик та материк; 3 – вогнище, пропечений шар; 4 – кістковий тлін, напрямки кісткового тліну; 5 – клювець, серезки

Кістяк 4 знаходився на глибині 80 см (на підлозі), на відстані 80 см на південь від кістяка 3, вздовж південно-східної стінки котловану. Майже зітлілий череп лежав на лівій щоці. Судячи з розташування майже зітлілих кісток, небіжчик лежав на спині, випростано, права рука – уздовж тулуба, ліва – зігнута у ліктьовому суглобі і своїм дистальним краєм спрямована до південно-східної стіни. Зуби померлого були найбільш крупними та найбільш зношеними у порівнянні із усіма іншими похованими у житлі. Цей факт, а також залізний клювець зі скошеним обушком (рис. 1: 5), що був знайдений під його лівою лопаткою, дають можливість визначити, що це був дорослий чоловік (не виключно, що він був главою родини, що й була тут похована.

же зітлілий череп лежав на правій щоці (завалився після ослаблення м'язів?). Для аналізу вдалося взяти лише зуби, що за ступенем зношеності свідчать про більш поважний вік небіжчика, аніж у кістяків 1 і 2. Виходячи з напрямків ліній кісткового тліну, небіжчик лежав випростано на спині з рівними ноками та руками вздовж тіла.

Знахідка такого рідкісного для раннього середньовіччя різновиду зброї клювця унікальна. Аналогій йому на території Хозарського каганату нам не відомо.

Практично щорічні роботи на городищі в с. Мохнач завжди приносять яскраві комплекси та унікальні знахідки, що стимулює подальше дослідження даної пам'ятки, яке і планується продовжити в наступному році.

М. Любичев, К. Мизгін, Е. Шульцце, К. Варачова, Д. Філатов, В. Руснак

ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ПІЗНЬОРИМСЬКОГО ЧАСУ НА ХАРКІВЩИНІ

Германо-Слов'янська експедиція Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна сумісно з Євразійським відділом Германського археологічного інституту продовжувала дослідження пам'яток пізньоримського часу на території Харківської обл. Продовжено розкопки поселення та могиль-

ника Війтенки I, могильника Зачепилівка, також проведено розвідки на території Валківського р-ну.

Дослідження на поселенні Війтенки 1 (Валківський р-н). У 2010 р. було проведено геомагнітну зйомку частину ділянки Б поселення. За отриманою картою геомагнітних аномалій